

Hartkornsansættelse og levevilkår

– hvad der kan gemme sig bag et hartkorn

af Bjarne Gade Johansen

Artiklen viser, at man skal være forsigtig med at danne sig et indtryk af levevilkårene for en landbofamilie i 1600- og 1700-tallet alene ud fra matriklens beskrivelse af en ejendom. Selv bag en nok så beskeden hartkornsansættelse kan der skjule sig helt andre realiteter, især hvis den »fattige« husmand var involveret i skudehandelen.

Med enevældens indførelse i 1660 blev der dannet grundlag for udarbejdelsen af et nyt skattesystem. Hensigten var primært at få nogle flere penge i statskassen ovenpå de udmarvende svenskekrige fra 1657-1660 samt at tilvejebringe en mere ensartet og retfærdig beskatning. Det hidtidige system havde været baseret på en opdeling af landbrugsenhederne i bl.a. helgårde og halvgårde, hvilket ikke fungerede helt godt, da det bl.a. medførte skattetænkning med en stigning i antallet af halve gårde.

Det nye system ville basere sig på gårdenes skatteevne gennem oplysninger om hver enkelt gårds landgilde, udsæd og høavl. En gårds landgilde var en årlig fæsteafgift til ejeren som betaling for at bruge jorden og andre af gårdens tilliggender.

Kommissionsmatriklen, som den første matrikel fra 1662 blev kaldt, var dog ikke tilfredsstillende. Allerede året efter blev der gjort et nyt forsøg, der resulterede i Amtstuematriklen fra 1664. Som værdimålestok for landgilden anvendtes rug eller byg, som kaldtes hårdt korn og som blev til skattebegrebet hartkorn.

Igen i 1680 søgte man at revidere 1664-matriklen. En sandflugtskommission foretog samme år besigtigelser af sandflugtskaderne, hvilket medførte kraftige nedsættelser i hartkornet i Thy.

For landet som helhed fungerede den landgildebaserede 1664-matrikel heller ikke. Allerede i begyndelsen af 1680'erne gik man i gang med forarbejderne til det, der senere blev kendt som Christian V's eller 1688-matriklen og som kom til at gælde helt til 1844.

I løbet af efteråret 1683 blev Thys jorde opmålt og takseret i forbindelse med udarbejdelsen af den ny matrikel. Denne gang ønskede man at tage udgangspunkt i jordens bonitet (godhed), koblet sammen med arealet og øvrige resurser som f.eks. eng og græsning. Alt dette blev samlet i de såkaldte markbøger, hvis nøgletal blev revideret i 1686 i modelbøgerne. I 1688 forelå resultatet – igen udtrykt i hartkorn – for hver eneste landbrugsenhed i kongeriget.

Disse matrikler fra 1600-tallet er enestående kilder til belysning af landbrugsforholdene i fællesskabets tid, og som man med varsomhed og omtanke kan anvende ikke kun på sogne- og ejerlavsniveau, men helt ned til det enkelte brug. Sammenholder man en gårds dyrkede areal + eng med dets hartkornstal, får man et udtryk for den landbrugsmæssige kapacitet og måske et fingerpeg om gårdens økonomiske formåen. Når jeg skriver måske, er det fordi, der kan være flere ukendte faktorer med i spillet. I denne artikel vil jeg give nogle eksempler på, at der bag nogle lave hartkornstal for hus-

mænd og gårde ikke nødvendigvis også ligger en lav økonomisk aktivitet.

Poul Drasbech i Klitmøller

Ser man på Klitmøller i Vester Vandet sogn, viser matriklen fra 1688 ca. 30 husmænd med typisk mindre end 1 tønde land jord. Fortsættes undersøgelsen, vil man finde, at den smule jord, de havde, ikke landbrugsmæssigt var meget værd. Husmandsjordene ved Klitmøller bliver i markbogen beskrevet med flyvesandsbakker »trindt omkring« og de enkeltes

jorde generelt som ond havrejord med hvid sand el. lign.

F.eks. havde »Huus Manden Pofuel Olufsen Drasbech, En liden Toftt vesten Husit«. Denne lille toft var på ca. ½ tønde land beskrevet som »ond hafrejord, rød Sand gansche under Vand, som i 30 Aar iche har væren oppe, saais [besås] med 1 Kierv [afgrøde] Byg och 1 k. Hafre, hui-ler saa i 16 Aar.« Dette sidste skal forstås som: Hvis den ikke havde ligget under vand osv., da havde det været hensigtsmæssigt at beså den på foreskrevne måde og lade den ligge hen i 16 år.¹ Det skal dog tilføjes, at han yderligere i

Figur 1. Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort tegnet i 1795. Klitmøller i Vester Vandet Sogn var i 16-1700-tallet en relativ stor bebyggelse, der i 1683 bestod af 15 huse og 3 møller. Mod sydøst ses Vester Vandet Sø og sandflugtsmæssigt i læ heraf Vester Vandet by. Værre havde det f.eks. været for Bleghule, Nebel og Agerholm, der alle lå udsatte, specielt ved kraftige bygeagtige nordvestvinde. Copyright: Kort & Matrikelstyrelsen.

sin toft kunne høste 2 læs godt hø samt have to hoveder på det fælles overdrev,² hvilket tilsammen giver et hartkorn i 1688 på 1 skæppe, 2 fjerdinge og 1 album (0-1-2-1).³

Selv om det var få husmænd, der havde så stor høavl og rettigheder til græsning som Poul Olufsen Drasbech, danner man allerede et billede på sin nethinde af et husmandsbrug, liggende mellem klitterne, og en husmand og hans familie, der levede under meget små kår.

Men fra andre kilder ved vi, at Poul Olufsen Drasbech ikke var en lille husmand, men en af de mest velstående mænd ikke bare i Klitmøller, men i hele Hillerslev Herred, hvis vi ser bort fra ejerne af hovedgårdene. Og det var ikke fra sit engstykke og sin halve tønne land, at han havde sin hovedindkomst.

23. marts 1721 døde selvejer Poul Olufsen Drasbech, 74 år gammel, og 22. april blev der afsluttet en skifteforretning efter ham i Klitmøller.⁴ Vi er derfor i stand til at se, hvorledes de materielle rammer var for den 74-årige, der næppe hverken var gået på pension eller efterløn endnu.

Hvis vi begynder med landbruget, havde han en plov til sin ½ tønne land, men derimod ikke tilstrækkelig trækraft til den. Det lånte han vel, eller fik andre til at gøre arbejdet. Foruden ploven var der arbejdsvogne, hø- og lyngleer, plejle etc. og en relativ stor husdyrbesætning, bestående af 2 heste på henholdsvis 9 og 7 år, 4 køer og 1 kvie. Endelig var der 2 svin, 17 får og 2 væddere. Så den landbrugsmæssige side var ikke nedtonet.

Det store antal får var ikke noget særsyn på disse kanter. Længere mod øst i sognet i Nørre Vilsbøl havde en af Poul Olufsen Drasbechs fæstebønder, Søren Larsen (gl. matrikel nr. 18) i april 1724 16 får med lam, 11 får uden og 3 væddere. Og Mads Christensen, der brugte det halve af gården Tandrup (gl. mat. Nr. 11), havde i januar 1636 25 får, 7 lam og 2 væddere.⁵

Men Poul Olufsen Drasbechs økonomiske hovedaktivitet var ikke rettet mod jorden, men derimod mod havet, hvor han var ejer af en kvart sandskude, en søbod (pakhús) og en del fiskeredskaber. Foruden at være reder var han involveret i skudehandlen, hvilket bl.a. ses af ca. 90 tønner korn, som var klar til afskibning til Norge og som repræsenterede en værdi på lidt under 100 rigsdaler.

Det var et velstående hjem med 3 kakkellovne, sølvtøj, postvogn, dyrt tøj samt ca. 130 rigsdaler i rede penge. Tilmed ejede han også en del fæstegårde, huse og det halve af en af møllerne i Klitmøller. Foruden den ovenfor omtalte gård i Vilsbøl omfattede det Bjerregaard i sognet og Knakkegaard i Øster Vandet. I alt 24 tønner, 3 fjerdinge og 2 album hartkorn, vurderet til 964 rigsdaler 3 mark og 8 skilling. Boets samlede formue i 1721 beløb sig til 2298 rigsdaler og 10 skilling.

Poul Olufsen Drasbech var ikke den eneste i Klitmøller, hvor der bag en dårlig jordlod og en lav hartkornsværdi skjulte sig andet end en beskedent husmandsøkonomi. Denne type med andele i sandskuder og handel var der adskillige af i Klitmøller, og deres økonomiske aktivitet må have haft en afsmittende virkning på de øvrige husmænd i det lille samfund. Men generelt må man sige, at det dyrkede areals størrelse og kvalitet og dermed dets hartkorn næsten altid er anvendelig som rettesnor for det økonomiske niveau. Og både set med vore dages øjne, men også med samtidens, var gruppen af husmænd med en lille jordlod og de, som var helt uden, den nederste gruppe i samfundet med meget ringe levevilkår.

Men ligesom ved Klitmøller kan man få overraskelser af lignende art andre steder i herredet. Dette gælder ikke mindst, hvis man bevæger sig nordpå til Hanstholmen og sognene Hansted, Ræhr og Vigsø. Området var et af de hårdest ramte af sandflugten, og utallige er beretningerne om ødelagte agre og enge,

ødegårde og forarmede bønder. Men det var også et område med skudéfart, selvom det var i mindre målestok end ved Klitmøller.

Christen og Peder Løbber i Hansted

For Hansted nævner markbogen fra 1683 21 husmænd uden jord samt nogle mindre bol, dvs. små brug på et par tønder land. Alle disse kan næppe have været arbejdskraft for sognets gårde eller den nærliggende hovedgård, Nørtorp. I matriklen 1688 er nr. 18 og nr. 19 to halve bol, som blev brugt af Christen og Peder Christensen Løbber. Hartkornet var i

1688 0-2-1-1 og 0-2-0-2 med et dyrket areal på 3,0 og 2,7 tønder land, fordelt på 8 og 7 agre spredt i Hansted bymark. Jorden, som i 1683 blev takseret af selvejerbonden Laurs Pedersen fra Hjørdemaal by, blev overalt beskrevet som »huid oc graa Sand Jord, best til Rug« og ofte med ordet »skarp« foranstillet. Jorden blev besået i følge markbogen 2 eller 3 år, hvorefter den hvilede 6-12 år. Sædskiftet var 1 byg og 1 rug kierv og ved 3 års brug til 1 byg efterfulgt af 2 rug kierve.⁶

Men heller ikke Christen og Peder Løbber nøjedes med det, som jorden kunne byde. De var sammen med andre i Hansted og Vigsø involveret i skudéfarten, hvilket fremgår af

Figur 2. Landskabet omkring Rosholm og Kregpøt som det så ud en lun formiddag i april 2007. Vi befinder os på den såkaldte litorinaflade eller den hævede havbund fra stenalderen. Mod vest hæver bakkeøen Hanstholmen sig med sine, mange steder bratte skrænter. De to husmandssteder, Kregpøt og Rosholm, lå temmelig isoleret her med Vigsø by som nærmeste nabo. (foto: Bjarne Gade Johansen, 2007).

betalingen af et kongebrev »over deres sejlads og næring til og fra Norge« samt andre steder i Hillerslev Herreds tingbog.⁷ Og fra en vurdering af Christen Løbbers far, Gamle Christen Løbbers bo, andrager formuen 232 daler 14 skilling, som er langt over, hvad en middelstor gård normalt ville kunne fremvise.⁸

Kregpøt og Rosholm ved Vigsø

Bevæger vi os mod øst til Vigsø Sogn og neden for bakkeøen på det flade klitområde, lå to enligt liggende husmandssteder, Kregpøt og Rosholm – begge under Kjølbygård. Ifølge matriklen var de sat til 0-1-3-2 og 0-3-3-0 og hver med en dyrket toft på 2,4 og 3,9 tønder land, der blev beskrevet som »ond Sandjord som er forderfuet af Sandflugten og ligger lige for aaben Sandflugt, saaes effter Giöden med 1 k. Byg, 1 k. Rug, huiler 9 eller 10 Aar.« I modelbogen et par år senere bliver begges jord karakteriseret i den ringeste kategori, nemlig »allerværst«.⁹

Høavl havde de begge med 3,5 læs mosehø til Kregpøt og 1,5 læs godt hø og 1,5 læs mosehø til Rosholm, der yderligere havde ret til 2 hoveders græsning på det fælles overdrev. Deres jordlodder synes ikke at være af en sådan størrelse og kvalitet, at kornavlens har kunnet dække en families forbrug. Men begge husmænd havde dog en relativ stor høavl, der gav mulighed for en husdyrbesætning, der kunne supplere husstanden med animalske produkter. Om Kregpøt vides ikke så meget. I matriklen fra 1664 er landgilden for stedet og Niels Christensen fastsat til en arbejdsydelse, mens Bertel Christensen i Rosholm må give 1 pund smør. Alt i alt er de på papiret to husmænd med begrænsede landbrugsmæssige resurser, hvis man ikke tager andre kilder i anvendelse. For Rosholm foreligger et skifte fra Kølbygård i 1720, som forrykker billedet af husmands-

stedet ikke så lidt, idet både jorden og havet spillede en større rolle, end man umiddelbart kunne tro.¹⁰ I juli måned i 1720 døde med få dages mellemrum karlen Søren Jensen, derefter Hermann Christensen (svigersøn af Bertel Christensen) og endelig konen, Margarete Berteldatter, alle i 40 års alderen. To umyndige børn (som døden gik forbi i denne ombæring) var årsag til, at der blev afholdt registrering og auktion over boet. Denne boopgørelse giver indtryk af en vis velstand med bl.a. kakkelovn, lidt sølv, bøger samt rede penge for 55 rigsdaler og 5 mark, hvoraf ca. halvdelen var engelske kroner.

Den økonomiske aktivitet var delt mellem landbrug, fiskeri og handel. Foruden jorden ved Rosholm ejede Hermann Christensen en ager på 1 tønne og 2 skæppe på Thisted bymark, som var besået med byg og blev solgt for 34 rigsdaler og 4 mark. Husmandsstedet var desuden udstyret med plov, harve, arbejdsvogne og adskillige leer. Og selvom han kun havde begrænset vinterfoder i kraft af hø, talte hans husdyrbesætning i sommeren 1720 ikke mindre end 5 heste, hopper eller plage samt 1 føl. Derudover 9 stude, 2 studekalve, 4 køer og 1 kviekalv. Videre havde stedet en so og 4 grise samt ikke mindre end 36 får med lam, 14 uden lam samt 6 væddere. En sådan besætning svarer nogenlunde til, hvad en af de større gårde i herredet kunne fremvise. De 3 læs hø, som er opgivet i 1683 rakte ikke langt til Rosholms besætning.

Hermann Christensen må have haft tilgang/udnyttet andre resurser end engarealerne. Til landbruget må vel også regnes hans engagement i biavl. Skiftet nævner adskillige bistader: »3 Bie Stocher liggende i Roesholm« og 2 hos Anders Michelsen på Bach i Hjardemål. Derudover havde han andele i andre: Halvdelen af 7 bistader hos Peder Larsens enke, ligeledes i Hjardemål, halvdelen af 3 stader hos broderen Hendrich Christensen i Bierre og endelig

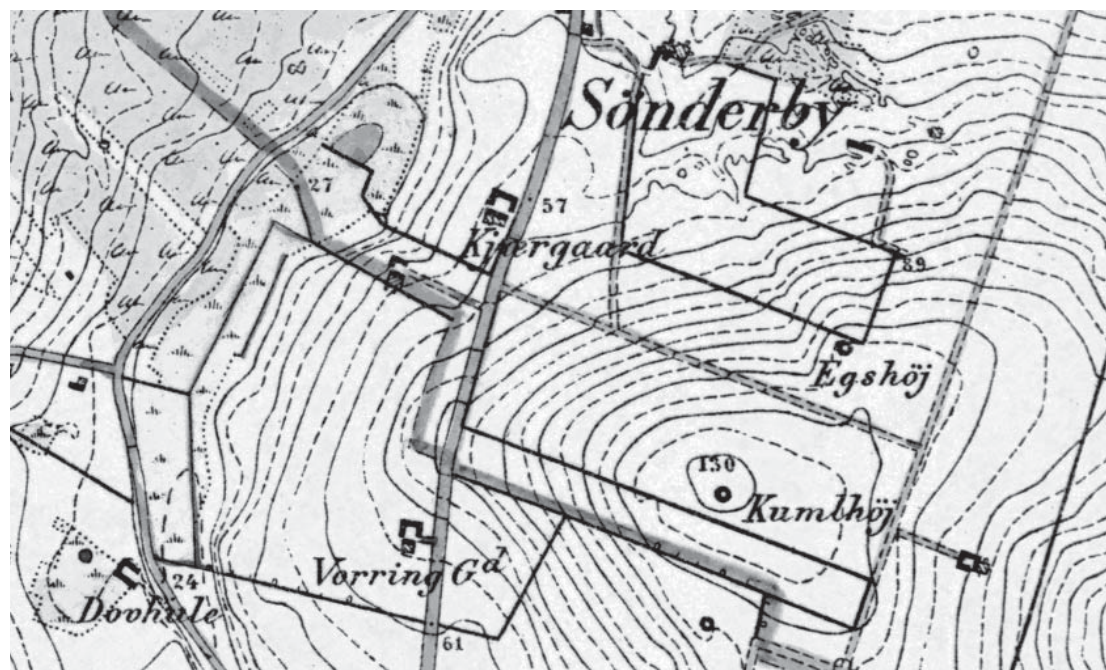
halvdelen af 2 stader hos Niels Lund i Vigsø. Tre af dem blev uberegnet overladt børnene, mens de øvrige blev solgt. Et skøn over den samlede værdi af bistaderne vil løbe op på ca. 10 rigsdaler.

Honning var siden middelalderen et højt værdsat produkt og blev hovedsageligt brugt til madlavningen og til mjødfremstilling. Om Hermann Christensen selv fremstillede mjød er vanskeligt at se ud af skiftet, men i »Buren«, dvs. fadeburet, havde han 2 tønder mjød (ca. 262 liter), som blev solgt for 16 rigsdaler 15 skilling. Og hvis han havde haft lyst til lidt stærkere sager, kunne han have taget en dram af det halve anker (ca. 19 liter) brændevin,

som stod ved siden af mjøden. Nu blev brændevinen dog i familien, idet den blev købt af broderen, Hendrich Christensen i Bierre, for 2 rigsdaler.

Fiskeri må han have drevet både i havet og i den dengang nærliggende Rosholm Sø. Til havet havde han bl.a. 1½ sildegarn og ¼ af en »Haf Vaad med Reeb og Baand« samt liner og kroge til både torsk og kuller. Til søen en båd og et vod.

Handelsmanden i ham havde også været på færde. Foruden mjøden og brændevinen fandtes noget træ, og derudover ejede han halvparten af en såkaldt »skibningsbaaed«. Dette var et mindre fartøj, som sejlede frem og tilbage

Figur 3. Udsnit af det såkaldte Høje Målebordsblad opmålt 1883. Det viser den sydvestlige del af Sønderby i Tved Sogn og den nordlige del af Vorring i Nors Sogn. Kjærgaards placering ved vejen, som gik fra Nors til Vigsø og et stykke øst for Vorring Sø, var den samme i slutningen af 1700-tallet og sandsynligvis også på opmålingens tid i 1683. Før den tid kan den muligvis have ligget et stykke længere mod vest og være flyttet østpå p.g.a. sandflugten. Vorringgaard, som ses syd for Kjærgaard, lå i slutningen af 1700-tallet ca. 300 m længere mod vest. Bemærk i øvrigt grænsen for sandflugten nordvest for gårdene. »Copyright Kort & Matrikelstyrelsen«.

mellem forstranden og de ventende sandskuder, som lå et stykke ude.

At han var dybt involveret i handlen med Norge, afspejles ikke kun af de ovenfor nævnte rede penge, men også fordringer på »forhandlede Gods i Norge hos« 4 nævnte personer bl.a. Skipper Mads Lund og »Siver og Gunder Pedersen i Norge«. I alt for 41 rigsdaler 5 mark og 8 skilling. Yderligere »Til staaende Giæld«, bl.a. fra 3 af de store gårde i Kåstrup, ca. 16 rigsdaler. Boets formue løb op på 516 rigsdaler 3 mark og 8 skilling.

Kjærgaard i Tved

Men det er ikke kun husmandssteder beliggende ved havet, som kan overraske i forhold til det, som matrikelmaterialet lægger op til. En del gårde, som ikke ligger i denne kystzone kan også. Kjærgaard i Sønderby i Tved er i 16- og 1700-tallet en af disse.

Kjærgaard var en enlig beliggende gård i den sydlige del af Sønderby, tæt på grænsen til Vorning i Nors Sogn. I 1462 lå gården under Dueholm Kloster og betalte årligt 16 tønder byg og andre småafgifter i landgilde. I 1664 var landgilden faldet til 12 tønder byg, 1 pund smør, 1 svin og 1 rigsdaler, hvilket svarer til et hartkorn på 13-2-0-0 (13 tønder og 2 skæppe). Efter Sandflugtskommissionens besøg i Thy i 1680 nedsattes hartkornet markant til 1-4-0-0, hvilket hører til en af de kraftigste nedsættelser i herredet. Og i 1688, i den endelige matrikel, blev gården ansat til 2-2-0-0, hvilket baseredes på opmålingen og takseringen i 1683 og 1686.

Kjærgaard havde på pågældende tidspunkt ca. 32 tønder land agerjord, hvoraf 9 tønder var havrejord. Op mod 1/3 af agrene lå udensogns, idet de ca. 9 tønder land lå i Nors og ca. 2 tønder land i Kåstrup Sogn. Endvidere var gården i 1683 takseret til 2,5 læs mosehø og rettigeheder til 4 hoveder på det fælles overdrev.¹¹

Ud fra disse oplysninger tegner der sig et billede af en temmelig stor gård i senmiddelalderen, der i tidens løb, i takt med sandets vandring ind i landet og medfølgende skade på agerjord og engområder, blev reduceret til en gård af mere jævn størrelse. Der findes adskillige kilder, bl.a. tingbogen, der omtaler sandflugtsskader på Kjærgaard. 21. januar 1673 står der i tingbogen, at »Gregers Sørensen i Kjærgaard i Tveds Sogn fremstiller Mænd, der har synet Kjærgaard. De havde været ved den øde Gård, som kaldes Kjærgaard i Tveds Sogn, og set at Husene var nedtyngtet af Sand og slet øde. De to Parter af Markjorden til samme Gård er slet øde og den tredje Part ligger for en åben Sandflugt, og de synes, at der ikke kan blive nogen Del ved Magt af samme øde Gårds Jord. Eng og Ildingsbjergning (dvs. brændsel) og Uddrift er slet øde af Sand«.

At sandet skulle have nedtyngtet bygningerne bliver bekræftet i 1693 i en besigtigelse af ryttergodset, som Kjærgaard var blevet en del af. I denne siges der, at »Saasom Bygningen er gandske under trygt af Sand« så hjælpes han med 6 rigsdaler til reparation. På dette tidspunkt bestod gården af et stuehus på 5 fag, en stald på 3 og en lade på 7 fag.¹²

På samme måde som vi i dag på en vinterdag med snefygning kan se, hvorledes sneen lægger sig, og snedrivedannelsen foregår, på samme måde blev bygningerne dengang af sandflugten opfattet som forhindringer i landskabet, hvor sandet kunne lægge sig i læsiden. Sandflugtskaderne blev derfor i mange tilfælde værst omkring gårdene og de nærliggende kålhaver og toftejord.

Toftejorden modtog normalt den største mængde gødning og var i princippet også den jord, der gav det største udbytte. Markbogen omtaler ikke direkte toftejord til Kjærgaard, men andre agre, som har ligget i nærheden af gården – som f.eks. 7 agre i »Vesten Vejen ved Söehuus«, beskrives som den rene flyvesand,

Figur 4. »Vesten Vejen ved Söehuus« var et fald på 3,4 tønder land, hvis 7 agre løb øst-vest og med den vestre del stødende op mod den endnu ikke tilsandede Vorring Sø. På billedet ses den nordlige del af søen med Kjærgård bagerst til højre. Nogenlunde i en linie fra Kjærgaard og mod søen og strækkende sig mod syd (til højre og uden for billedet – se også kortet side 56) må det omtalte sandflugtsskadede fald have ligget. (foto: Bjarne Gade Johansen, 2007)

der ligger åben for sandflugten. Yderligere bliver der oplyst om, at »ved vester ende af dette Fald ligger end nu lidt af Vorring Söe som iche end nu slet er til denet [tildænget] af Sand Flugten«. Af andre sandflugtsskadede fald kan nævnes »Struds Ager Fald«, hvor Kjærgaard havde 6 agre (ca. 1 tøndeland), som beskrives som »ond Jord af huid og graa Sand moxen [næsten] ingen Muld.« Selv om Kjærgaard i kilderne bliver regnet som en enestegård,

havde den sine agre liggende spredt i Sønderbys bymark, så alene om sandflugtsskaderne var gården dog ikke.

Hvis man var bonde i slutningen af 1600-tallet og ville fæste en gård i Hillerslev Herred, var Kjærgaard i Tved ikke ligefrem den mest attraktive. Selv om der var sket en kraftig reduktion i hartkornet og dermed både i landgilden og de øvrige skatter, var gårdens jord lavt boniteret og dens engarealer og øvrige resurser

sparsomme. Med andre ord: Dens produktionskapacitet var lav.

Peder Andersens køb af Kjærgaard i 1715

Efter ovenfor nævnte Gregers Sørensen fæstede Peder Andersen gården – på hvilke vilkår og hvilket år, ved vi ikke. Gregers Sørensen døde i november 1706, 79 år gammel. Året inden, i 1705, var Peder Andersen blevet gift med Karen Nielsdatter Hesseldal. Hun var ca. 15 år ældre end ham, hvilket dog ikke var usædvanligt på den tid. Men det var måske ægteskabet med hende, der gjorde ham i stand til i 1715 at købe gården, da kongens ryttergods i Thy og Hanherred blev sat på auktion. I alt blev 77 gårde og huse bortauktioneret i Hillerslev Herred, heraf blev de 23 købt af bønderne selv og overgik dermed til selveje. Priserne var meget forskellige, men Peder Andersen måtte af med 130 rigsdaler per tønde hartkorn, hvilket lå i den absolut meget høje ende af skalaen. I alt måtte han betale 292 rigsdaler og 48 skilling for gården.¹³

Peder Andersens blev født i 1675, som også er det år, hvor kirkebogen for Nors og Tved begynder, og har fået den ære at være den første indførsel af døbte. »Dom. 9. post Trinit. [søndag d. 1. august] bleff Anders Blesberigs Barn døbt kaldet Peder«. Faderen, Anders Blæsbjerg Christensen var fæstebonde i Nors, med gården liggende i den sydlige del af byen – gl. mat nr. 20 med et hartkorn på 2-6-3-2 og med ca. 20 tønder land rimelig god brødjord, men ingen havrejord og eng. 21. april 1719 blev Karen Nielsdatter Hesseldal begravet på Tved kirkegård og senere på året 11. november giftede Peder Andersen sig igen, denne gang med Birgitte Jensdatter, datter af fæstebonden Jens Nielsen fra Ballerum i Tved Sogn (gl. mat. Nr. 1, hartkorn: 4-2-1-2).¹⁴

Peder Andersen og købet af Kjærgaard er interessant. På papiret ser det umiddelbart ud til, at han har betalt for meget for en gård, hvis landbrugsmæssige resurser hørte til de mere begrænsede. Men der er gået mere end 30 år fra vurdering og taksering af jorden fandt sted og til 1716, hvor han fik skøde på gården. I dette tidsrum kan en del have ændret sig. Sandets fremtrængen stoppede i Nors- og Tvedområdet netop omkring landmålingens tid, så måske er agrene i Sønderby blevet bedre, da størstedelen af det hvide havsand er afblæst fra fladerne. Man kan heller ikke udelukke, at gården kan have haft en betydelig status, og at dens placering ved den nord-sydgående vej fra Nors mod Vigsø kan have været attraktiv og bidraget til en højere pris.

I 1724 døde Peder Andersen i en alder af 49 år, kun 8 år efter købet af gården og efter kun 5 års ægteskab med sin anden kone, Birgitte Jensdatter.

Skiftet 1724

Skiftet efter ham, med tilhørende registrering og vurdering, giver os en chance for at se ind i Kjærgaards og Peder Andersens materielle verden.¹⁵ Af skiftet fremgår det, at han ikke skylder noget på gården efter købet 8 år tidligere. Hvor han har fået de 292 rigsdaler fra, er ikke til at sige. Arvet har han ikke, da hans far levede på pågældende tidspunkt. Beløbet ville desuden være alt for stort, hvis man ser på størrelsen af faderens gård i Nors, samt at han havde to søstre, han skulle dele med. Mere sandsynligt er det, at de stammer fra skudehandlen, hvor der kunne være gode penge at tjene. Men skiftet viser ikke spor af en sådan aktivitet i form af varer o.lign., og det selvom han lå inde med et betydeligt beløb i rede penge. Rede penge finder man sjældent i skifterne, bl.a. fordi landbrugssamfundet dengang i høj grad var baseret på naturalieøkonomi med få penge i

omløb. Når bønderne havde rede penge, var det som regel et resultat af handel med købstæderne eller med udlandet ligesom i Poul Olufsen Drasbech og Hermann Christensens tilfælde (se ovenfor). Peder Andersens rede penge bestod af »Nye Croner« til en værdi af 44 rigsdaler, 12-skillingsmønter for 29 rigsdaler 2 mark og 8-skillingsmønter for 26 rigsdaler 4 mark. Disse penge stammer sandsynligvis fra hans første ægteskab med Karen Nielsdatter Hesseldal. Selv om det ikke kan dokumenteres, at pengene er hendes arv fra faderen Niels Hesseldal, er det det mest kvalificerede gæt, da gården Hesseldal i Vigsø var involveret i skudehandlen med Norge.

Hvis vi vender os mod det rent landbrugsmæssige, virker Kjærgaard lidt overraskende som en temmelig veludstyret og veldrevet gård, specielt når man tager udgangspunkt i de betretninger om gårdens tilstand, der foreligger fra slutningen af 1600-tallet. Gårdens bygninger fremstår i 1724 – efter vurderingsmændenes skøn – som velholdte, kun med 4 læs tag til 2 rigsdaler til reparation af noget af taget. Gårdens inventar og redskaber er nogenlunde, hvad man kunne forvente på den tid, dog af en temmelig høj kvalitet. Man bemærker en »*Jern Bielæger Kackelovn*« til 12 rigsdaler i Lillestuen samt en indmuret kobberkedel til 6 rigsdaler 4 mark. Begge viser »at man sad godt i det«. Specielt mht. kackelovnen, som først i slutningen af århundredet får sin store udbredelse i bondestanden. Også sengetøjet og hans »gangklæder« peger i samme retning. F.eks. 1 sort klædekjortel: 4 rigsdaler.

Besætningen bestod af 1 hest, 2 hopper og 2 plage, hvoraf den 4-årige hest blev vurderet så højt som 16 rigsdaler. Derudover var der 2 køer, 2 kvier, 2 unge stude og 2 studekalve. Og endelig havde han 19 får, 2 væddere og 1 svin. Alt i alt en pæn besætning, hvis man tager gårdens resurser i betragtning. Til at hjælpe sig havde ægteparret en karl og en pige, hvis løn

skiftet har medtaget indtil næste års påske, dvs. at de ikke kun var antaget til sæsonarbejde, men var der også i vinterhalvåret.

Året høst af korn ser også pæn ud. Beholdningen i oktober måned var ca. 70 tønder fordelt på 20 tønder rug, 28 tønder byg, 15 tønder havre og 6 tønder ærter. Gårdens samlede udsæd bliver i skiftet sat til 15 tønder, hvilket giver et minimumudbytte på 4,7 fold.

Boets formue blev opgjort til 493 rigsdaler 3 mark og 7 skilling. Gårdens værdi var ifølge loven sat til 40 rigsdaler per tønne hartkorn, hvilket bliver 90 rigsdaler i alt. Passiverne var kun 112 rigsdaler, hvilket gav et pænt overskud.

Enken, Birgitte Jensdatter, giftede sig igen. I sommeren 1726 ægtede hun Christen Pedersen Skaarup, som kom fra Skaarup ved Sjørring. Mange år fik de dog ikke sammen, for allerede i 1731 døde han, 39 år gammel. Men til alt held bliver der også her holdt skifteforretning med tilhørende registrering og vurdering af boet, og vi får på denne måde en ny situationsrapport fra Kjærgaard fra november 1731 og med mulighed for at se de ændringer, der har fundet sted.

Skiftet 1731

Værdien af aktiverne er faldet med ca. 160 rigsdaler, mens overskuddet er faldet med ca. 120 rigsdaler. Men selv om det er det samme bo, og der kun er 7 år imellem, skal en sammenligning udføres med en vis varsomhed. Dele fra boet kan af forskellige årsager være forbigået eller simpelthen »forsvundet«. Vurderingsmændene er sjældent de samme og kan generelt have vurderet lavere, hvilket det ser ud til, at de har gjort i Christen Pedersen Skaarups tilfælde.

Bilæggekackelovnen, som næppe bliver slidt på 7 år, er faldet fra 12 til 7 rigsdaler – det samme er tilfældet med kobberkedlen i bryg-

gerset. Men beholdningen af rede penge er gået ned fra 100 rigsdaler til 52 rigsdaler, og det er uden, at man umiddelbart kan se, hvad de er gået til. Lånt ud er de ikke blevet – i hvert fald ikke officielt. Og gæld – vel ikke overraskende – er der ingen af.

Den landbrugsmæssige side viser ingen væsentlige ændringer, da både redskaber og husdyrbesætning er nogenlunde det samme. Da begge skifter er fra efteråret, er det også muligt at foretage et overslag på høsten gennem beholdningen af kornet. Høsten i 1731 ser ud til at være lidt mindre end i 1724. Mest tydelig er, at beholdningen af rug ligger ca. 25% under 1724-beholdningen, hvilket skyldes, at den kun gav 6 skæpper per læs mod 10 skæpper i 1724. »Rug 14 Læs som efter dets slette Væxt ej kand blive meere udi, saa som det mange finder paa Marchen var forbrændt og svang, en 6 Skp. i højeste«. At kornet var svang vil sige, at det var svagt, goldt, f.eks. svangkorn = goldt korn.¹⁶

Høsten af rug var i alt 20 læs, hvoraf der på pågældende tidspunkt allerede var tærsket 6 læs. Udsæden af rug var ifølge skiftet 5 tønner, hvilket giver et foldudbytte i 1731 på 3. De tilsvarende tal for byg, havre og ærter var henholdsvis 5, 4, 4 og 5, hvilket må siges at falde inden for det, man kalder normal-år. Men man skal dog lige have for øje, at Kjærgaards ca. 30 tønner land ikke kunne besås så hyppigt og tæt som naboernes på f.eks. de centrale og ikke-sandflugtsskadede jorde i Nors eller Kåstrup.

Gården ser i øvrigt stadigvæk ud til at blive godt vedligeholdt, og alt i alt må man sige, at den virker veldrevet, og at økonomien hænger sammen, hvilket selvfølgelig også skyldes, at den var en gældfri selvejergård uden fæstegårdens udgifter.

Birgitte Jensdatter vil ikke drive gården videre som enke. Hun var kun 36 år, og allerede den efterfølgende sommer giftede hun sig med en Niels Christensen, som vi i øvrigt ved meget lidt om. Dette for hende 3. ægteskab varede til

hendes død i 1768. Manden, Niels Christensen døde i 1777 68 år gammel.

For den resterende del af 1700-tallet eksisterer der ingen skifter, der kan fortælle os om Kjærgaards situation. Men ad anden vej er der indikatorer på, at gården både landbrugs- og statusmæssigt holdt niveauet. Birgitte Jensdatter fik børn med alle sine 3 mænd. Deriblandt 4 piger. Når piger blev gift, krævede det en medgift, hvis størrelse bl.a. afhang af, hvor i hierarkiet hun giftede sig, som igen var afhængig af hendes egen families økonomiske og sociale status. Kærligheden stod i anden række. Med andre ord: Se, hvem døtrene gifter sig med og det vil sige meget om familien!

I Kjærgaards tilfælde blev Karen Pedersdatter gift med en af sønnerne fra Smedgårde i det østlige Tved og flyttede ind der. Den yngste datter Dorethe Nielsdatter blev som 29 år i 1766 gift med den kun 20 årige Niels Christensen Dige, og parret overtog samtidig Kjærgaard. Niels Dige var søn af Christen Jensen Dige, der fra 1745 boede på den halve, tidligere sædegård, Søgaard i Nors. Christen Dige var et af de første trin i det bondedynasti, der hed Dige, og som havde sit udgangspunkt i enestegården, Diggaard i Nors Sogn, og som kom til at dominere Hillerslev Herred i hele 1700-tallet.¹⁷ Med en Dige på Kjærgaard sluttede samtidig en epoke i landbruget. I begyndelsen af 1800-tallet blev Kjærgaard og Tveds jorde udskiftet, og en ny tid indledtes.

Hartkornet fra matriklen i 1688 er i vid udstrækning et udtryk for en ejendoms produktionskapacitet og er i det store og hele en fornuftig indikator. Man skal dog have for øje, at hvis man ved hjælp af andre kilder går bag ved hartkornstallene, kan der tegne sig et meget mere nuanceret billede.

Kjærgaard og de andre ovenfor nævnte er kun nogle få eksempler på dette – andre kunne trækkes frem. Specielt enligt liggende gårde, husmandssteder nær kysten eller ved de mest

betydningsfulde veje kan vise sig interessante i denne sammenhæng.

Endelig kan billedet af en given hartkornsværdi også gå den anden vej. Utallige er de gårde, der specielt i kølvandet på svenskekri- gene og sammen med sandflugtskaderne får betegnelser som forarmede eller øde og med sine agre liggende udyrkede hen.

Men mennesket har altid formået at kæmpe og tilpasse sig naturen og de politiske og øko-

nomiske vilkår, og det gjaldt ikke mindst thyboerne.

Bjarne Gade Johansen

Født 1948. Cand. mag. i historie/film. Arbejder med landbrugshistorie, især i Hillerslev herred i 16-1700 tallet.

Noter

1. Markbog for Vester Vandet Sogn, Hillerslev Herred, S-6354, Rigsarkivet (mikrofilm).
2. Græsningsprotokol for Vester Vandet, Hillerslev Herred, S-6354, Rigsarkivet (mikrofilm).
3. Matriklen 1688, Vester Vandet Sogn, Hillerslev Herred, S-6413, Rigsarkivet (mikrofilm).
4. Skifteprotokol for Dueholm, Ørum og Vestervig Amter, Rigsarkivet, M-9587B (mikrofilm).
5. Ibid.
6. Markbog for Hansted Sogn, Hillerslev Herred, S-6256, Rigsarkivet (mikrofilm).
7. Se bl.a. 24. sep. 1667.
8. Ibid. 14. februar 1682.
9. Modelbog for Hillerslev Herred, Vigsø Sogn, Rigsarkivet, M-6403 (mikrofilm).
10. Skifteprotokol for Kjølbysgaard, M-9.904-05, Rigsarkivet (mikrofilm).
11. Tallene er baseret på markbog og græsningsprotokol for Tved Sogn, Systerby, S-6354, Rigsarkivet (mikrofilm).
12. Krigs- og Portionsbøger for Vendsyssel, Thy og Mors, 1693, Amtstuearkiver, Ålborghus, Rigsarkivet, M-51.096 (mikrofilm).
13. Auktionsforretning, ekstrakter og beregninger m.m. vedr. det 1715 bortauktionerede ryttergods i Vendsyssel, på Mors og i Thy. Rigsarkivet, rentekammeret, Ålborg og Viborg stifters renteskriverkontor 1680-1760, 2246.94.
14. Kirkebog for Nors og Tved Sogne, C102, Rigsarkivet (mikrofiche-kort).
15. Skifteprotokol for Dueholm, Ørum og Vestervig Amter, Rigsarkivet, M-9587B (mikrofilm).
16. Ordbog over det danske Sprog, www.ordnet.dk/ods
17. Om Dige familien, se Torsten Balles artikel: »Jens Christensen Dige Søegaard, 1747-1817, En tylandsk bonde«, *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred*, 1960, s. 262-298.